

ОЗНАКИ БУЛІНГУ (ЦЬКУВАННЯ) ТА АДМІНІСТРАТИВНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА НЬОГО В УКРАЇНІ

Приходько М. В.

У статті досліджено теоретико-правові питання ознак булінгу (цькування) та адміністративної відповідальності за нього в Україні. Розглянуто та проаналізовано погляди науковців із приводу характерних ознак цього суспільно негативного явища. Вказано, що досі на законодавчому рівні в Україні не закріплено обов'язкові ознаки булінгу (цькування), що негативно може вплинути на вірну кваліфікацію діянь. Запропоновано під булінгом розуміти такі діяння учасників освітнього процесу, яким притаманні обов'язкові ознаки такого суспільно негативного явища: суб'єкт, потерпілий, спостерігачі (за наявності); систематичність (як неодноразове вчинення однією і тією ж особою (агресором) стосовно іншої певної особи (жертви булінгу) двох або більше діянь, передбачених диспозицією ст. 173-4 КУпАП); навмисність (характер дій учасників); дисбаланс сил (проявляється в різному фізичному розвитку, матеріальному становищі, різних розумових здібностях тощо; може бути реальний чи уявний); наслідки у вигляді психічної та(або) фізичної, економічної (майнової), сексуальної шкоди або можливість їх настання.

Уперше визначено ознаки адміністративної відповідальності за булінг (цькування) в Україні: виховний та майновий характер адміністративної відповідальності за булінг; специфіка відповідальності суб'єкта - неповнолітнього, яка полягає у відповідальності третіх осіб за правопорушення (булінг (цькування)), що ними не було скоєне, - батьків, або осіб, що їх замінюють; виключно судовий характер розгляду проваджень про адміністративні правопорушення за булінг (цькування) в Україні; неможливість заміни кримінальної відповідальності адміністративною за булінг (цькування).

Наголошено, що вирішувати деякі проблемні питання потрібно з конкретизації норм антибулінгового законодавства шляхом синтезу знань із психології, педагогіки, соціології.

Ключові слова: адміністративна відповідальність, булінг, цькування, кривдник (булер), жертва булінгу, стерігачі.

Prykhodko M. V. Signs of bullying (harassment) and administrative liability for it in Ukraine

The article investigates the theoretical and legal issues of signs of bullying (harassment) and administrative responsibility for it in Ukraine. The points of view of scientists concerning the characteristic features of this socially negative phenomenon are considered and analyzed. It is stated that so far at the legislative level in Ukraine there are no mandatory signs of bullying (harassment), which can negatively affect the correct classification of acts. It is proposed to understand bullying as such actions of participants in the educational process, which are characterized by mandatory features of such a socially negative phenomenon: the subject, the victim, observers (if any); systematicity (as the simultaneous commission by one and the same person (aggressor) against another specific person (victim of bullying) of two or more acts provided for in the disposition of Article 173-4 of the Code of Administrative Offenses); intentionality (nature of the participants' actions); imbalance of forces (manifested in different physical development, financial status, mental abilities, etc.; may be real or imaginary); consequences in the form of mental and (or) physical, economic (property), sexual harm or the possibility of their occurrence.

For the first time the signs of administrative responsibility for bullying in Ukraine have been identified: educational and property nature of administrative responsibility for bullying; the specifics of the responsibility of the subject - a minor, which is the responsibility of third parties for the offense (bullying (harassment)), which they have not committed - parents or persons replacing them; exclusively judicial nature of consideration of proceedings on administrative offenses for bullying (harassment) in Ukraine; impossibility of replacing criminal liability with administrative liability for bullying.

It is emphasized that the solution of some problematic issues is required to specify the rules of anti-bullying legislation through the synthesis of knowledge in psychology, pedagogy, sociology.

Key words: administrative responsibility, bullying, harassment, abuser (buller), bullying victim, guards.

Постановка проблеми та її актуальність. Знущання над незахищеною верствою суспільства - дітьми - в освітньому середовищі є, безумовно,

дуже давнім явищем. Нині булінг набуває значного поширення в цьому середовищі та по всій території України. Підтвердженням цього є статистичні дані, наведені UNICEF, ВООЗ, Національною дитячою «гарячою» лінією, Міжнародним жіночим правозахисним центром «Ла Страда-Україна», Українським інститутом дослідження екстремізму (опитування «Главком»), Інститутом модернізації змісту освіти та іншими. Інтернет «переповнений» відеороликами цькування неповнолітніми; ЗМІ частіше висвітлюють цю проблему.

Із доповненням Кодексу України про адміністративні правопорушення (далі - КУпАП) ст. 173-4 з 2019 р. передбачено адміністративну відповідальність за булінг (цькування) учасника освітнього процесу. Проте й досі залишаються проблемні питання стосовно якісного конструювання правової норми, що своєю чергою може призвести до неефективного регулювання відносин у сфері протидії булінгу (цькуванню).

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Питання насильства серед дітей було і залишається предметом дослідження науковців. Першим, хто ввів на науковому рівні поняття «булінг» та досліджував це соціальне явище, був норвежський психолог Д. Ольвеус. Варто зазначити, що питання булінгу (цькування), на нашу думку, нині більшою мірою досліджено науковцями у сфері психології та соціології (D. Olweus, Г.О. Алексеєнко, А. Кароль, Н.В. Лесько, Д.А. Сорочан, О.О. Шуміло та інші), а з юридичного вектора майже відсутні ґрунтовні дослідження зазначеного питання; деякі напрацювання належать І.Г. Лубенцю, Т.В. Миронюку, К.М. Плутицькій.

Мета статті зумовлена актуальністю теми і полягає у висвітленні основних ознак булінгу (цькування) та адміністративної відповідальності за нього, а також розробленні пропозицій щодо вдосконалення національного законодавства стосовно протидії цьому явищу у суспільстві.

Виклад основного матеріалу. Відомий дослідник булінгу Д. Ольвеус розкриває сутність терміна: «bullying» - це «навмисна, систематично повторювальна, агресивна поведінка, що ґрунтується на нерівності соціальної влади або фізичної сили» [1]. Аналізуючи вищевказане визначення, можна зазначити, що норвежський дослідник визначає чотири важливі складові частини (ознаки), які притаманні цьому явищу в освітньому середовищі: агресивна поведінка; повторювальність діяння; нерівність сили; навмисність.

Е. Роланд також визначає ознаку булінгу, наголошуючи, що булінг -соціальна система, яка

включає переслідувача, жертву, а також сторонніх спостерігачів [2]. Тобто науковець зазначає лише сторони (учасників) булінгу, що, на нашу думку, не розкриває повною мірою загальноправові ознаки адміністративного правопорушення, передбаченого ст. 173-4 КУпАП.

Д.А. Сорочан у своїй науковій статті «Булінг: поняття, історія існування, характеристика» також пропонує ознаки булінгу:

«1) він не є відокремленою поведінкою, заснованою на таких змінних, як статус, влада або конкуренція. Це соціальна поведінка, що проявляється в порівняно стійких групах і здатна залучати інших;

2) емоційне приниження включає вербальні (негативно забарвлені висловлювання, використання підвищеного тону, крик, звинувачення в помилках, приниження здобутків і досягнень людини) та невербальні способи вираження (зневажливий погляд, мовчазне засудження, образливі жести тощо);

3) продовження емоційно образливої та принизливої поведінки, ігнорування в колективі впродовж тривалого періоду. Така систематична поведінка агресора сприяє відчуттю самоприниження жертви;

4) втручання у приватне життя людини. Наприклад, якщо агресор принижує або якимсь чином «торкається» приватного життя жертви (слід зауважити, що в нашому випадку жертва - це завжди неповнолітня особа, в якій зазвичай психологічний стан хиткий і легко піддається на провокаційну поведінку з боку агресора), то такі діяння також варто розцінювати як булінг;

5) якщо наслідком агресивного, негативного ставлення до людини є погіршення психологічного і фізичного стану цієї людини, то така поведінка визначається як булінг;

6) якщо агресор має намір завдати шкоду іншій людині або дозволяє чи сприяє, щоб ця людина пережила травмуючі події, ця поведінка є булінгом;

7) агресор займає вище становище, ніж його жертва, і, відповідно, дозволяє собі дії, які принижують гідність і завдають моральної або фізичної шкоди іншій людині» [3].

Таким чином, аналіз запропонованих Д.А. Сорочаном ознак булінгу дає змогу зробити висновок, що автор виділяє характерні риси (ознаки) булінгу: соціальна поведінка; вербальні і невербальні способи вираження; систематичність (тривалість); втручання в приватне життя; наслідки; умисел; дисбаланс сил.

Натомість К.М. Плутицька, аналізуючи дослідження вчених у сфері булінгу, зазначає такі ознаки цього явища:

1) навмисність. Ця ознака стосується лише характеру дії, а не наслідків. У цьому пункті авторка акцентує саме на тому, що шкільний булінг вчиняють переважно неповнолітні, які усвідомлюють характер свого діяння, проте не завжди розуміють та передбачають результат своєї поведінки - наслідки, до яких такі діяння можуть привести. Тому вона розрізняє «навмисність» та «умисел» (усвідомлення особою суспільно небезпечного характеру свого діяння (дії чи бездіяльності), передбачення його суспільно небезпечних наслідків і бажання або свідомого допущення їх настання);

2) систематичність (повторюваність). Булінгом є лише ті дії, які систематично повторюються протягом певного часу;

3) агресивність. Така поведінка проявляється як у фізичному, так і в психологічному насильстві;

4) булінг є поведінкою. Взаємодія суб'єкта з навколишнім середовищем опосередкована зовнішньою (рухомою) і внутрішньою (психічною) активністю;

5) наявність булінг-структури (булер, жертв, спостерігачі);

6) уразливість жертви, тобто наявний дисбаланс сил між кривдником і жертвою [4].

Ми погоджуємося із запропонованими ознаками булінгу, проте вважаємо, що однією з головних ознак булінгу, якої не зазначає авторка, є наслідки для жертви у виді фізичного або психологічного насильства, що своєю чергою буде відрізняти від суміжних за змістом понять (наприклад, конфлікту, суперечки).

Українська дослідниця А. Король, аналізуючи положення та позиції інших науковців, зазначає, що усі дії кривдника, попри різні моделі поведінки, мають спільні риси:

1) дисбаланс влади. Булер та жертва відрізняються один від одного за соціальним статусом, фізичною чи психологічною адаптованістю до середовища, статтю, расою, релігією, сексуальною орієнтацією тощо. Цікавим поглядом авторки, з яким ми погоджуємося, є псевдоуявлення про жертву булінгу як беззахисну, слабку малолітню/неповнолітню особу;

2) намір нашкодити, умисел викликати фізичний чи психологічний біль у жертви. Авторка акцентує на тому, що суть булінгу саме в зневазі до жертви («того, хто ніби не заслуговує на повагу»);

3) погроза подальшої агресії, тобто розуміння подальшої систематичності таких дій [5, с. 85]. Отже, авторка зазначає притаманні цьому соціальному явищу ознаки, в основу яких, на нашу думку, покладено ознаки, запропоновані Д. Ольвеусом.

Вважаємо, всі перераховані ознаки мають місце в сукупності при характеристиці булінгу. Проте ще й досі немає законодавчо закріплених **обов'язкових** ознак цього явища.

У Законі України «Про освіту» ці ознаки зазначені лише як «типіві»:

1) систематичність (повторюваність) діяння;

2) наявність сторін - кривдник (булер), потерпілий (жертва булінгу), спостерігачі (за наявності);

3) дії або бездіяльність кривдника, наслідком яких є заподіяння психічної та/або фізичної шкоди, приниження, страх, тривога, підпорядкування потерпілого інтересам кривдника та/або спричинення соціальної ізоляції потерпілого [6].

Тому з метою розмежування булінгу і суміжних за змістом понять та вірної кваліфікації діяння, яке підпадає під ознаки діяння, передбаченого ст. 173 -4 КУпАП, аналізуючи погляди науковців, пропонуємо внести зміни до законодавства шляхом закріплення обов'язкових ознак булінгу.

1. *Суб'єкт (кривдник, агресор (булер), потерпілий (жертва булінгу), спостерігачі (за наявності));*

Наказом Міністерства освіти і науки України від 28.12.2019 р. № 1646 «Деякі питання реагування на випадки булінгу (цькування) та застосування заходів виховного впливу в закладах освіти» затверджено порядок реагування на випадки булінгу (цькування), і терміни, зазначені у п. 1, вживаються в таких значеннях:

«кривдник (булер) - учасник освітнього процесу, в тому числі малолітня чи неповнолітня особа, яка вчиняє булінг (цькування) щодо іншого учасника освітнього процесу;

потерпілий (жертва булінгу) - учасник освітнього процесу, в тому числі малолітня чи неповнолітня особа, щодо якої було вчинено булінг (цькування);

спостерігачі - свідки та (або) безпосередні очевидці випадку булінгу (цькування);

сторони булінгу (цькування) - безпосередні учасники випадку: кривдник (булер), потерпілий (жертва булінгу), спостерігачі (за наявності)» [7].

2. *Систематичність (повторюваність) діяння (дії або бездіяльності);*

Кодексом України про адміністративні правопорушення повторність правопорушення визначається як повторне вчинення протягом року

адміністративного правопорушення, відповідальність за яке передбачена відповідними статтями КУпАП та визначається за фактами винесених постанов у справах про адміністративні правопорушення, які набрали законної сили [8].

Відповідно до ст. 32 Кримінального кодексу України «повторністю злочинів визнається вчинення двох або більше злочинів, передбачених тією самою статтею або частиною статті Особливої частини Кримінального Кодексу України» [9].

Для характеристики повторювальності сам булінг варто, на нашу думку, трактувати як неодноразове вчинення однією і тією ж особою (агресором) стосовно іншої певної особи (жертви булінгу) двох або більше діянь, передбачених диспозицією ст. 173-4 КУпАП.

3. *Навмисність.* Тут погоджуємося з К.М. Плуцяцькою, яка розділяє умисел та навмисність з огляду на вік осіб, їхні психічні особливості, які вчиняють булінг (малолітні та (або) неповнолітні).

4. *Дисбаланс сил між булером і жертвою,* як проявляють у різному фізичному розвитку, матеріальному становищі, розумових здібностей тощо. Причому дисбаланс сил може бути реальний чи уявний.

5. *Наслідки (у вигляді психічної та(або) фізичної, економічної (майнової), сексуальної шкоди) або можливість їх настання (за наявності 1-4 ознак).*

З огляду на те, що таке адміністративне правопорушення, як булінг, (цькування) має обов'язкові ознаки, адміністративній відповідальності за нього, на нашу думку, також притаманні специфічні ознаки:

1. *Виховний та майновий характер адміністративної відповідальності за булінг* полягає у перевихованні малолітнього/неповнолітнього шляхом застосування відповідних заходів впливу та з метою недопущення повторного вчинення правопорушення (проступків). Ст. 24-1 КУпАП встановлено, що до осіб віком від шістнадцяти до вісімнадцяти років, які вчинили адміністративні правопорушення, можуть бути застосовані такі заходи впливу: 1) зобов'язання публічно або в іншій формі попросити вибачення в потерпілого; 2) попередження; 3) догана або сувора догана; 4) передача неповнолітнього під нагляд батькам або особам, які їх замінують, чи під нагляд педагогічному або трудовому колективу за їх згодою, а також окремим громадянам на їх прохання [8]. Проте санкцією ст. 173-4 КУпАП передбачено штраф (грошове стягнення, що накладається на громадян, посадових та юридичних осіб за адмі-

ністративні правопорушення у випадках і розмірі, встановлених КУпАП та іншими законами України (ст. 27 КУпАП)) або громадські роботи (громадські роботи полягають у виконанні особою, яка вчинила адміністративне правопорушення, у вільний від роботи чи навчання час безоплатних суспільно корисних робіт, вид яких визначають органи місцевого самоврядування (ст. 30-1 КУпАП)). Отже, неповнолітні за вчинення булінгу (цькування) несуть відповідальність на загальних підставах, але до останніх не може застосовуватися адміністративний арешт (ст. 32 КУпАП).

2. *Специфіка відповідальності суб'єкта - неповнолітнього.*

Відповідальність несуть треті особи за правопорушення (булінг (цькування)), яке ними не було скоєне, - батьки або особи, що їх замінують. Адміністративна відповідальність батьків або осіб, що їх замінують, за вчинення адміністративного правопорушення, передбаченого ст. 173-4 КУпАП, їх малолітніми або неповнолітніми дітьми віком від чотирнадцяти до шістнадцяти років пов'язана з юридичним фактом. Отже, адміністративна відповідальність зазначених суб'єктів за ст. 173-4 КУпАП настає лише за наявності протиправної поведінки малолітньої/неповнолітньої особи і не потребує доведення вини батьків за невиконання чи неналежне виконання своїх юридичних обов'язків із виховання дітей і нагляду за ними.

Ще однією особливістю є те, що відповідно до ст. 13 КУпАП та з урахуванням характеру вчиненого правопорушення та особи правопорушника до осіб віком від шістнадцяти до вісімнадцяти років, у тому числі, які вчинили булінг (цькування), можуть бути застосовані заходи впливу, передбачені ст. 24-1 КУпАП.

3. *Судовий характер розгляду проваджень про адміністративні правопорушення за булінг (цькування) в Україні.*

Відповідно до ст. 213 КУпАП справи про адміністративні правопорушення розглядаються адміністративними комісіями при виконавчих комітетах сільських, селищних, міських рад, виконавчими комітетами (а в населених пунктах, де не створено виконавчих комітетів, - виконавчими органами, що виконують їх повноваження) сільських, селищних, міських рад та їх посадовими особами, уповноваженими на те КУпАП, районними, районними в місті, міськими чи міськрайонними судами (суддями), а у випадках, передбачених КУпАП, місцевими адміністративними та господарськими судами, апеляційними судами, Верховним Судом,

органами Національної поліції, органами державних інспекцій та іншими органами (посадовими особами), уповноваженими на те КУпАП [8]. При цьому розгляд справ у сфері протидії булінгу (цькування) в Україні здійснюється виключно суддями районних, районних у місті, міських чи міськрайонних судів.

4. Неможливість заміни кримінальної відповідальності адміністративною.

Адміністративна відповідальність за булінг (цькування) в Україні наступає, якщо в діяннях учасників освітнього процесу не вбачаються ознаки злочину, відповідальність за які передбачена Кримінальним кодексом України.

Так, якщо булер (кривдник) завдав своїй жертві тілесні ушкодження (фізичний вид булінгу), які визначаються як тяжкі або середньої тяжкості, то відповідальність буде нести за ст. 121 або 122 Кримінального Кодексу України відповідно.

Висновки. Таким чином, під булінгом пропонуємо розуміти такі діяння учасників освітнього процесу, яким притаманні обов'язкові ознаки такого суспільно негативного явища: суб'єкт, потерпілий, спостерігачі (за наявності); систематичність; навмисність; дисбаланс сил; наслідки у вигляді психічної та(або) фізичної, економічної (майнової), сексуальної шкоди або можливість їх настання.

Зауважимо, що Україна зробила вагомий крок назустріч боротьбі з булінгом шляхом запровадження адміністративної відповідальності за нього, проте й досі залишаються проблемні питання, вирішувати які, на нашу думку, потрібно з конкретизації норм антибулінгового законодавства шляхом синтезу знань із психології, педагогіки, соціології.

Література

1. Olweus D. Annotation: Bullying at School: Basic Facts and Effects of a School Based Intervention Program. *The Journal of Child Psychology and Psychiatry*. 1994. Vol. 35, № 7. P. 1171-1190. URL:

<https://acamh.onlinelibrary.wiley.com/doi/abs/10.1111/j.1469-7610.1994.tb01229.x> (дата звернення: 28.04.2021).

2. Алексанян К.А., Червякова О.Б. Адміністративно-правові заходи щодо запобігання булінгу учасників освітнього процесу в Україні. *International Scientific Journal "Internauka"*. URL: <https://www.inter-nauka.com/uploads/public/15738106514936.pdf> (дата звернення: 03.05.2021).

3. Сорочан Д.А. Булінг: поняття, історія існування, характеристика. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2019. № 6. С. 12-19. URL: <http://www.nvppp.in.ua/vip/2019/6/4.pdf> (дата звернення: 29.04.2021).

4. Плутицька К.М. Підходи до розуміння булінгу як форми шкільного насильства. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія «Юриспруденція»*. 2017. Вип. 29, ч. 2. С. 78-80. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvmgu_jur_2017_29%282%29__21 (дата звернення: 03.05.2021).

5. Король А. Причини та наслідки явища булінгу. *Відновне правосуддя в Україні*. 2009. № 1-2. 190 с.

6. Про освіту : Закон України від 5 вересня 2017 р. № 2145-VIII. *Голос України*. 2017. № 178-179.

7. Деякі питання реагування на випадки булінгу (цькування) та застосування заходів виховного впливу в закладах освіти : Наказ М-ва освіти і науки України від 28 грудня 2019 р. № 1646. *Офіційний вісник України*. 2020. № 13. С. 13. Ст. 528. Код акта 979792/2020.

8. Кодекс України про адміністративні правопорушення від 7 грудня 1984 р. № 8073-X. *Відомості Верховної Ради УРСР*. 1984. № 51. Ст. 1122.

9. Кримінальний кодекс України від 5 квітня 2001 р. № 2341-III. *Голос України*. 2001. № 107.

Приходько М. В.,
ад'юнкту кафедри публічного управління
та адміністрування
Національної академії внутрішніх справ